

Méér dan atelier- beleid: ruimte voor kunstenaars in de stad

Thomas van Dalen en Anne Hemker Een betaalbare werkplek is een basisbehoefte voor kunstenaars. De gemiddelde kunstenaar verdient te weinig om een marktconforme huur te kunnen betalen. Toch moeten bestuurders die weten van de waarde (en de winst) van kunst en cultuur zorgen voor voldoende goedkope werkruimten in de stad. Ook – en misschien wel juist – in tijden van crisis.

Het realiseren en behouden van voldoende werkruimten voor kunstenaars in steden is sinds jaar en dag een tamelijk bescheiden aandachtspunt van overheden en woningbouwcorporaties. Beide partijen hebben een zeker oog voor de wenselijkheid hiervan en handelen er in wisselende mate naar. Ze halen daarvoor verschillende argumenten van stal, maar de toegevoegde (economische en sociale) waarden van de vestiging van kunstenaars in de stad maken sinds de jaren negentig de meeste indruk. En deze waarden zijn, zo zal verderop blijken, steeds beter aantoonbaar.

Niettemin is het in de afgelopen twee decennia lastiger geworden voor kunstenaars om aan betaalbare plekken te komen. Waar Nederlandse binnensteden door suburbanisatie in de jaren tachtig waren uitgegroeid tot de gedroomde kunstenaarsgebieden, zijn die gebieden nu zwaar bevochten. Het marktmechanisme heeft in een korte tijd een grote

greep op de inrichting van onze binnensteden gekregen. De productieruimte voor de kunsten komt daarmee steeds meer onder druk te staan. Het gemiddelde kunstenaarsinkomen bleef laag, maar huur- en vastgoedprijzen zijn vooral in de binnensteden fors gestegen. Deze harde werkelijkheid van de markteconomie dringt maatschappelijke en culturele functies zoals werkruimten voor kunstenaars steeds vaker naar de randen van de stad. De crisis komt daar nog eens bovenop. Het park leegstaande kantoren dijt in rap tempo uit, maar de ervaring leert dat dit niet zonder meer te vertalen is in interessante kunstenaarsplekken.

Waar de 'output' van werkruimten voor kunstenaars zich minder gemakkelijk laat meten, hebben stadsbestuurders tegenwoordig scherper in beeld wat zij in financiële zin op de ateliers en broedplaatsen in hun bezit moeten toeleggen. Deze ruimten lijken daardoor vooral euro's te kosten. Zeker in tijden van bezuinigin-

gen is de afweging dan snel gemaakt. Zelfs woningbouwcorporaties denken er tegenwoordig over om zeker in de centrale gebieden ook van kunstenaars geleidelijk een meer ‘marktconforme’ huur te vragen. Daar komt bij dat de corporaties worden opgeroepen om zich bij hun kerntaken binnen de woningsector te houden. Paradoxaal genoeg zijn kunstenaars daarbij vaak de dupe van de groeiende aantrekkelijkheid van het gebied waar zij actief zijn. Zonder een vorm van (huur) subsidie wordt het voor hen daar te duur. Op zichzelf is er niets op tegen dat de kunstenaarsconcentratie een vruchtbare slingerbeweging door de stad maakt, maar het is wel zaak ook de centraal gelegen gebieden divers en levendig houden. Zonder kunstenaars verdwijnt de productiekant van cultuur en rest ons slechts consumptie, terwijl de binnenstedelijke *gentrification* juist door kleinschalige functiemenging furore heeft gemaakt.

Atelierbeleid

Het instrument dat overheden in samenwerking met woningbouwcorporaties vanouds inzetten om werkruimten voor kunstenaars veilig te stellen, is het atelierbeleid. Meestal gaat het om een tamelijk beleidsarme aangelegenheid: een deel van het bezit van

corporaties en/of overheden wordt geormerkt voor kunstenaars, en tegen sterk gereduceerde tarieven verhuurd. Dit vanuit de historische, vooral vanuit de socialistische politiek bevochten, doelstelling om kunstenaars voor de stad te behouden.

Meestal is een door de gemeente gesubsidieerde organisatie verantwoordelijk voor inschrijving op een atelierwachtlijst of voor de toewijzing van een atelier. Conform de Neder-

Wie eenmaal een ‘gesubsidieerd’ atelier heeft, doet er zelden afstand van

landse traditie is het gemeentelijke atelierbeleid doorgaans egalitair: vrijwel iedere kunstenaar die aan kan tonen dat hij of zij een professional is, komt in principe in aanmerking voor een atelier.

Doorn in het oog van beleidsmakers is echter dat discussies over doorstroming steevast vastlopen en dat ateliers vaak slecht toegankelijk zijn voor startende kunstenaars: wie eenmaal een ‘gesubsidieerd’ atelier heeft, doet er zelden afstand van. Ook rust er vaak een zeker taboe op selectie op kwaliteit. Met andere woorden: iedere kunstenaar heeft recht op een atelier. Veelzeggend is in dit opzicht dat het besluit van de Amsterdamse cultuurwethouder Carolien Gehrels om een – overigens marginaal – aantal van de vrijkomende ateliers in Amsterdam voor internationale topkunstenaars open te stellen, al tot verontwaardigde reacties in kunstenaarskringen heeft geleid.

Het atelierbeleid van steden is nu primair een instandhoudingsbeleid, waarbij de meerwaarde van kunstenaars voor de stad eerder een voorondersteld bijproduct van het beleid is dan een uitgangspunt. Feitelijk is het atelierbeleid van veel Nederlandse (en Belgische) steden daarmee niets anders dan sociaal huurbeleid voor een specifieke sector. De link met meer integraal stedelijk kunst- en cultuurbeleid wordt zelden gemaakt. Dit terwijl de Kunstenplannen van de Nederlandse steden meer dan voldoende aanknopingspunten bieden voor een specifiekere benadering ten aanzien van doelgroepen, kwaliteitsniveau en/of bepaalde disciplines.

Deze passieve vorm van atelierbeleid heeft volgens ons dan ook zijn langste tijd gehad. Het draagvlak is tanende. Bij deze tijd horen andere methoden om de schaarste op een proactiever manier te bevechten en op een rationeler beargumenteerde manier te verdelen. Overheden zullen waarschijnlijk manieren gaan zoeken om de beperkte(re) voorraad aan overheidsgesubsidieerde ateliers gerichter en wellicht ook vaker op tijdelijke basis in te zetten en uit te breiden. Wat ons betreft is daar weinig verkeerd aan. Want het is zonneklaar dat de overheid slechts een klein deel van de kunstenaars aan een goedkoop atelier kan helpen. En als een stad zich profileert als dansstad, is het dan zo onlogisch dat zij in de opbouw en de toekenning van die beperkte voorraad prioriteit geeft aan dansers en dansateliers? Is dat niet veel beter dan het lot of de plaats op de wachtlijst laten bepalen welke kunstenaar van het schaarse goed kan profiteren?

Broedplaatsenbeleid

Veel mogen we, wat het proactieve beleid aangaat, verwachten van een instrument dat sinds tien jaar een steeds sterkere plaats krijgt in het beleid van lokale overheden: het broedplaatsenbeleid, dat overigens niet zelden onder de noemer atelierbeleid wordt uitgevoerd.

Anders dan het meer op individuele verhuur gerichte atelierbeleid, kijkt het broedplaatsenbeleid naar het gebruik op het niveau van gebied of pand. Het houdt zich vooral bezig met het realiseren van nieuwe locaties en verplicht zich daarmee slim met de mogelijkheden van het huidige tijdsgewricht om te gaan.

In Amsterdam wortelt dit beleid in een psychologische en materiële monsterdeal tussen stadsbestuur, kraakbeweging en zelfstandige kunstenaarsgroepen. Toen voor de ontwikkeling van de IJ-oevers het Vrieshuis Amerika en andere organische kunstenaarsplekken moesten worden opgedoekt, dreigde dit voor forse spanningen in de stad te zorgen. Bestuurders konden zich dit niet permitteren. Er moest iets gedaan worden voor de opgejaagde kunstenaarsscene. Met de zoektocht naar alternatieve huisvesting voor deze groep werd feitelijk een actief beleid geïntroduceerd dat enkele jaren later leidde tot het broedplaatsenbeleid.

Het Amsterdamse broedplaatsenbeleid heeft de afgelopen tien jaar een interessante ontwikkeling doorgemaakt. In 2000 begon het gemeentelijk Projectbureau Broedplaatsen met een flinke subsidiepot, vrijgemaakt uit de gemeentelijke erfpacht, om werkplekken voor kunstenaars in Amsterdam te realiseren. Een deel van het geld dat verdiend was met de projectontwikkeling op bijvoorbeeld de Oostelijke Handelskade kwam zo weer ten goede aan kunstenaars, zo was de gedachte. Om ontwikkelaars zover te krijgen broedplaatsen te ontwikkelen, werd in het begin vooral subsidie geboden. Maar de subsidiepot slonk. En terwijl de afhankelijkheid van de samenwerking met ontwikkelende partijen groeide, raakte de vastgoedsector er geleidelijk van overtuigd dat de waarde van het ontwikkelen van ruimte voor kunstenaars verder strekt dan een zak subsidiegeld en een gunstige relatie met de lokale overheid.

Mede dankzij de enorme impact van de ruimtelijk economische theorie over het belang van creativiteit voor de ontwikkeling van steden – van de tot vermoedens toe geciteerde Amerikaans-Canadese hoogleraar Richard Florida – heeft het realiseren van werkplekken voor creatieven een schare *believers* gekregen. In zijn nieuwste boek *The Great Reset* (2010) ziet Florida de huidige crisis als de grote omschakeling van een industriële economie naar een economie gebaseerd op kennis en creativiteit.

Maar zoals dat gaat, zijn er ook *criticasters*. Toch zien ook zij mogelijkheden van het broedplaatsconcept bij bouwstop of leegstand. De opgedane kennis en het netwerk van het projectbureau blijken inmiddels van minstens even grote waarde als het beschikbare budget. Bovendien werken de betrokken partijen tegenwoordig graag in een coalitie. Ontwikkelaars zien zichzelf liever als *stakeholder*, dan als subsidiejunk.

Tien jaar broedplaatsenbeleid heeft een enorme impuls gegeven aan het aantal ruimten voor (startende) kunstenaars, maar ook aan de discussie over de verhouding tussen de kunstenaar en de stad. Naast de bekende atelierpanden met de oudere, op een specifieke maatschappijvisie gebaseerde

gebruikersgroepen heeft zich een totaal nieuw type werkplekken voor kunstenaars ontwikkeld, vaak bevolkt door meer participerende en meer marktgeoriënteerde jonge kunstenaars. Amsterdam laat anno 2010 een breed palet aan broedplaatsen zien, variërend van een autonome vrijplaats, een artistiek bedrijfsverzamelgebouw, een creatieve winkelplint, een kunstgerelateerde horecagelegenheid tot een hippe werkplek voor maatschappelijk

Ontwikkelaars zien zichzelf liever als *stakeholder*, dan als subsidiejunk

geëngageerde creatieven. Richtlijn is echter in alle gevallen dat ten minste 40 procent van het vloeroppervlak van de broedplaats in gebruik is door professionele kunstenaars.

Integrale benadering

De brede benadering van het broedplaatsenbeleid biedt daarom nieuwe perspectieven voor zowel lokale overheden als voor corporaties en andere vastgoedpartijen. Het atelierbeleid wordt tot op heden in de meeste steden eenzijdig gezien als een instandhoudingsbeleid gekoppeld aan een individueel, meestal sociaaleconomisch, verdelingsvraagstuk. Het Amsterdamse broedplaatsenbeleid richt zich daarentegen meer op het realiseren van plekken en kijkt daarmee vooral op het niveau van het pand, de wijk en de stad. Daarmee doet deze benadering recht aan meer belangen dan enkel het culturele belang.

Een integrale benadering van het broedplaatsen- en atelierbeleid biedt misschien nog

wel de meeste kansen. In Amsterdam hebben de wethouders Gehrels (Cultuur) en Van Poelgeest (Ruimtelijke Ordening) hier een begin mee gemaakt. Drie jaar geleden kozen zij ervoor om het atelier- en broedplaatsenbeleid beter op elkaar af te stemmen. Zij werken sindsdien nauw samen in het bijeenbrengen van de verschillende ambities van de stad. Als Gehrels in haar kunstenplan meer aandacht opeist voor de internationale topkunstenaar dan zien we dit terug in het atelierbeleid. Bij het ontwikkelen van kunstenaarsplekken zet niet zozeer de afdeling Cultuur de toon, maar veel vaker de wethouder ruimtelijke ordening. Ook de sociale en de economische dimensie hebben aan gewicht gewonnen.

Om het beleid politiek en bestuurlijk te borgen, is de atelierstichting begin 2008 vervangen door de onafhankelijke Commissie Ateliers en (Woon)werkplanden Amsterdam (CAWA). Deze commissie neemt zowel het atelierbeleid en de toetsing van individuele kunstenaars als de advisering over het broedplaatsenbeleid voor haar rekening. Daarmee is er een directe lijn tussen het college van B & W en een brede expertise op het gebied van ateliers en broedplaatsen, want de CAWA bestaat niet alleen uit kunstenaars, maar ook uit experts op het gebied van ruimtelijke en economische ontwikkeling.

Recent heeft de CAWA samen met adviesbureau LAGroup een verfijnder set beoordelingscriteria voor kunstenaarsruimten ontwikkeld, waarmee initiatieven – afhankelijk van de inhoudelijke keuzes en de plek in de stad – getoetst kunnen worden op de sociale, ruimtelijke, economische en culturele betekenis voor de stad. Hoewel dit systeem zich nog moet bewijzen, is het een voorzichtig en volgens ons kansrijk begin van een preciezere vertaling van de talrijke ambities van stadsbestuurders naar de praktijk van werkruimten voor kunstenaars en broedplaatsen.

Objectiveren

Wij geloven dat kunstenaars en kunstproductie een intrinsieke waarde hebben voor de samenleving die op zichzelf subsidies kan rechtvaardigen. Maar dat geloof is in deze tijd van bezuinigingen lang niet iedereen toegedaan. Onder het huidige politieke en economische gesternte wordt ook het socialistische kunstenaarsdogma ‘recht op goedkope ateliers’, waarop het atelierbeleid veelal gestoeld is, nauwelijks nog geaccepteerd.

De afgelopen jaren heeft de meer ruimtelijk-economische visie op creatieve steden een nieuw verhaal verschaft om te investeren in de werkruimten voor kunstenaars. Kunstenaars zorgen volgens deze visie voor levendigheid en positief imago van gebieden; het niveau van maatschappelijke ontwikkeling is opgeschaald van de individuele kunstenaar naar wijk en stad. Daarbij wordt de kunstenaar steeds meer gezien als een ondernemer. Maar met de huidige tekorten op de balansen van overheden en andere partijen blijft het investeren in betaalbare werkruimten voor kunstenaars toch altijd een zaak van *believers*. Ook een mooi breed maatschappelijk verhaal is niet altijd voldoende om in magere tijden investeerders over de streep te trekken, daarvoor zijn hardere gegevens nodig. Het objectiveren van de vermeende verbinding tussen stadsbeleid en ruimten voor kunstenaars, of het nu broedplaatsen zijn of individuele ateliers, is daarom geen vrijblijvende aangelegenheid meer.

De laatste jaren komen er gelukkig af en toe onderzoeken uit die het belang van cultuur als strategie voor wijk- en stadsontwikkeling onderbouwen. Zo toonde het onderzoek *Cultuur-impuls stedelijke vernieuwing* (2007) aan dat cultuur een significant positief effect heeft op de ontwikkeling van aandachtswijken. Volgens dit onderzoek van ABF Cultuur is cultuur een ‘waardemaker’ langs vier lijnen: als individuele weg voor talentontwikkeling; als middel voor

participatie in de samenleving; als identiteitsverschaffer in de vorm van gebouwen en evenementen; als betekenisverlener aan veranderingen in omgevingen. Uit het onderzoek *Wijken van waarde* van hetzelfde bureau blijken de openbare ruimte en vastgoed 'waardevangers' te zijn van investeringen in cultuur, zoals culturele voorzieningen en culturele werkgelegenheid. Maar voor nog meer overtuigingskracht zijn harde ervaringscijfers nodig. Daarbij realiseren we ons dat een rationeel kwantitatief onderbouwd verhaal niet moet leiden tot een afrekenmentaliteit. Integendeel. Het gaat ons wel om het harder maken van argumenten.

Deze ervaringscijfers zijn nodig bij het opstellen van een Maatschappelijke Kosten-Baten Analyse (MKBA), die welvaartseffecten in kaart brengt en berekent in hoeverre een project maatschappelijk lonend is. Er zijn al goede voorbeelden hiervan. Zo heeft corporatie Ymere onderzoek laten doen naar het cultureel en economisch centrum Timorplein 21 in de Amsterdamse Indische buurt. Onverwacht bleek daaruit onder meer een significante stijging van de vastgoedwaarde als gevolg van de ontwikkeling van dit nieuwe centrum.

Dit najaar volgt een

onderzoek van Bureau Broedplaatsen Amsterdam en bureau Witteveen+Bos naar de maatschappelijke baten van broedplaatsen. Daarin wordt juist gezocht naar andere baten dan vastgoedbaten, zoals sociaal vertrouwen en werkgelegenheid. Deze baten worden benoemd en gekwantificeerd in kengetallen voor het berekenen van de waarden in euro's. Diverse panden, buurten en wijken in Amsterdam zullen worden vergeleken. De uitkomsten van

Cultuur heeft een positief effect op de ontwikkeling van aandachtswijken

dit type onderzoek is cruciale input voor toekomstige MKBA's. Zo krijgen we steeds beter grip op de werkelijke waarde van dit type investering. Buiten het legitimeren van investeringen kunnen deze benoemde baten helpen bij het opstellen van nieuwe plannen en van nieuw beleid.

De kunstenaar én de stad

De kans is groot dat het aantal individueel gevestigde 'gesubsidieerde' ateliers zal afnemen. Zeker is dat de bestaande voorraad geleidelijk op een andere, gerichtere manier zal worden ingezet. Daarbij is een zuiver instrumentele inzet van kunstenaars in het ruimtelijk beleid onzinnig. Toch is de eerste bestuurder al gesignaleerd die vindt dat een kunstenaar die een goedkoop atelier krijgt, ook wel wat klusjes mag doen, zoals kinderopvang of stoepen vegen.

In plaats daarvan zou een kunstenaar op zijn eigen profiel moeten worden aangesproken.

Wanneer *decision makers* voldoende oog hebben voor de talenten van individuele kunstenaars of voor de kwaliteiten van een specifieke kunstenaarsgroep, kan dit juist leiden tot versterking: dan krijgen kunstenaars ook de mogelijkheid om te excelleren. Een voorwaarde is dat beleidsmakers op het gebied van ruimte, cultuur, economie en sociaal beleid de koppen bij elkaar steken. Bij ruimtelijke en investeringskeuzes ten aanzien van broedplaatsen en ateliers kunnen dan ook culturele en sociale waarden worden meegewogen. Het maatwerk dat zo wordt ontwikkeld, biedt perspectief op een strategischer inzet van broedplaatsen, dat zelfs – of juist – de komende jaren kan leiden tot meer betaalbare ruimten voor kunstenaars. Want een vitale broedplaats laat zich nu eenmaal een stuk gemakkelijker financieren dan een individuele armlastige kunstenaar.

Een becijfering van de waarden van werkruimten voor kunstenaars kan dit beleids-terrein wat meer uit de sfeer van *believers* en *non-believers* halen. En dat is winst, niet alleen voor de stedelijke ontwikkeling, maar uiteindelijk ook voor de kunstenaar. Toch blijft het beschikbaar stellen van ruimte voor kunstenaars in de stad in essentie een klassiek verdelingsvraagstuk. Wanneer geen politicus meer de hand in het vuur durft te steken voor de kunsten, is het – alle cijfers ten spijt – met vitale culturele steden snel gedaan. Zover is het gelukkig nog lang niet. Maar zover mag het ook nooit komen. De tijd is daarom rijp voor een strategisch pact tussen politiek, corporaties, vastgoedeigenaars en kunstenaars. Daarbij is het de kunst niet alleen vanuit de kostenkant te kijken, maar vooral ook vanuit de opbrengstenkant. Er liggen kansen te over.

Thomas van Dalen

is strategisch adviseur in de kunsten (www.thomasvandalen.nl) en voorzitter van de Commissie voor Ateliers en (Woon)Werkpanden Amsterdam (CAWA);

Anne Hemker

is zelfstandig stadssocioloog (www.stadstij.nl)

Literatuur

- Abbing, H. (2002) *Why are artists poor? The exceptional economy of the arts*. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Breek, P. en F. de Graad (2001) *Laat 1000 vrijplaatsen bloeien: onderzoek naar vrijplaatsen in Amsterdam*. Amsterdam: De vrije ruimte.
- Brouwer, J. en M. Thomsen (2007) *Cultuurimpuls stedelijke vernieuwing, opgave 2008-2012*. Delft: ABF Research.
- Brouwer, J. (2008) *Wijken van waarde: waardemakers in de wijk*. Delft: ABF Cultuur.
- Bureau Broedplaatsen (red.) (2008) *Werken aan de basis van de creatieve stad Amsterdam en regio: programma broedplaatsen 2008-2012*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam.
- Dommelen, S. van (red.) (2010) *Nieuwe praktijken in de wijken, community of practice cultuurimpuls*. Amsterdam: Stichting CoP Cultuurimpuls.
- Florida, R. (2010) *The great reset: how new ways of living and working drive post-crash prosperity*. New York: HarperCollins.
- Huurders Vereniging Kunstenaars, Landelijk Overleg Atelierorganisaties (2005/2008) *Ruimte voor kunstenaar: overzicht atelierorganisaties-huurprijzen-subsidies in Nederland en België*. Groningen/Arnhem: Huurders Vereniging Kunstenaars/LOA.
- Jenje-Heijdel, W. en D. ter Haar (2007) *Kunstenaars in Nederland*. Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Laan, E.E. van der (2009) *Woningcorporaties: brief van de minister voor Wonen, Wijken en Integratie aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 12 juni. (TK 29 453, nr. 118.)* Den Haag: Sdu.
- LAgrou (2009) *Eindrapport Nieuwe beoordelingssystematiek en -criteria voor de CAWA* Amsterdam: LAgrou.
- Rosenberg, F. en J. Frissen (2009) 'Timorplein: een sociale investering met rendement!' In: *Tijdschrift voor de volkshuisvesting*, nr. 5, 39-43.
- Spoelstra, S.M. (2008) *Broeden of grutten? De doelgroep van het Amsterdamse broedplaatsenbeleid 2000-2008*. Bachelorscriptie Universiteit van Amsterdam 2008.